

EL TALLER ESCULTÒRIC DELS OMS I LA PROMOCIÓ ANTONIANA DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII

Miquel Pou Amengual

Historiador de l'Art

Resum: La investigació treu a llum diverses obres que realitzaren durant la segona meitat del segle XVII l'obrador escultòric dels Oms. En aquest treball en documentarem diverses que es realitzaren baix l'aixopluc de l'orde de canonges regulars agustins de Sant Antoni: una primera serà un retaule antonià que, en gran part, dirigí i fabricà Joan Antoni Oms Tomàs; una segona que exposarem és un sagrari-expositor que realitzà Joan Oms Bestard i que completà el seu germà, Gaspar Oms Bestard. D'aquest darrer també li atribuirem una figura de Sant Antoni com a obra seva, a banda es coneixeran algunes peces menors que realitzaren altres artífexs a càrrec de la mateixa entitat promotora.

Paraules clau: Joan Antoni Oms, Gaspar Oms, Joan Oms, Pere Pou, Jaume Ballester, sant Antoni Abat.

Abstract: The research sheds light on various works carried out during the second half of the 17th century by the sculptural workshop of the Elms and other sculptors of their circle. In this work we will document several works that were carried out under the auspices of the Order of Canons of Sant Antoni: a first will be an Antonian altarpiece that was directed and manufactured, in large part, by Joan Antoni Oms Tomàs; a second will be a tabernacle-exhibit made by Joan Oms Bestard and completed by his brother, Gaspar Oms Bestard. A figure of Sant Antoni will also be exhibited as his work, and some minor pieces made by other artists under the same promoter.

Keywords: Joan Antoni Oms, Gaspar Oms, Joan Oms, Pere Pou, Jaume Ballester, saint Anthony.

Rebut el 30 de maig. Acceptat el 14 de juliol de 2021.

Abreviatures: AGCM = Arxiu General del Consell de Mallorca, ADM = Arxiu Diocesà de Mallorca, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, GEPEB = *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*.

1. Introducció

Els canonges regulars agustins de Sant Antoni arribaren a Mallorca cap al 1230 quan Jaume I els lliurà unes cases en el carrer de Sant Miquel de Ciutat de Mallorca. Poc més o menys en el mateix lloc on actualment es conserva el conjunt compost per l'església i el claustre de Sant Antoni de Viana. La institució, d'origen francesa, havia agafat, tres segles abans, la regla de sant Agustí com a norma i Sant Antoni Abat com a titular i protector de l'ergotisme. A poc a poc, aconseguiren privilegis i drets en relació amb la devoció i el culte sobre aquest sant. I, per tant, el culte a Sant Antoni, a banda de ser protector del bestiar, tenia entre les seves funcions la protecció dels malalts de l'ergotisme gangrenós: el conegut com a foc de Sant Antoni. Gràcies als drets aconseguits l'orde tenia cert control sobre els recaptats en què participaven les obrieres o confraries dedicades a aquest sant a les diverses parròquies de la Part Forana. Això suposà una xarxa econòmica-administrativa de relacions vinculades entre si.¹

Aquesta dependència provocava, a vegades, problemes d'interessos entre els canonges antonians de Ciutat i els responsables d'aquest culte a la Part Forana.² Però, a la vegada, aquest aixoplug organitzatiu va fer que no només s'administrassin recursos econòmics per a guarir els malalts sinó, també, el creixement i la conservació del culte a Sant Antoni Abat a Mallorca i una estreta vinculació amb la fabricació artística que s'anava elaborant davall aquesta advocació.

Aquesta relació és la qual perquè en els fons documentals conservats d'aquesta institució es trobin obres artístiques fetes per a la Casa-Hospital de Sant Antoni de Ciutat. D'aquest lloc serà el sagrari i les diverses peces fetes pels germans Oms Bestard i els treballs menors d'altres artífexs que veurem. Però també que repleguin dades o manuscrits sobre obres repartides a les zones més variades de l'illa. Algunes d'elles ja estudiades com les que afectaren Alaró i Calvià.³ Però altres inèdites que seran les que sorgiran en aquest treball: un retaule de Sant Antoni per a l'església de la vila de Santa Margalida obrat per Joan Antoni Oms Tomàs, una figura d'aquesta advocació treballada pel seu fill, Gaspar, per a l'església de Porreres, un sagrari obrat a mitges entre aquest Gaspar i el germà Joan o un retaule sencer que es contractà a l'escultor Pere Pou pel desaparegut temple de Sant Antoni de Pàdua de Ciutat. Un altre centre que formava part dels llocs en què aquest orde tenia drets de direcció i d'organització.⁴

1 Un exemple és un llibre d'aquesta institució de rebuts i cobros on s'especifica les diverses poblacions on es recaptava: AGCM, HSA-20. En altres documents es poden trobar el replec d'obrieres establertes a l'illa i els responsables.

2 Per exemple, l'any 1673, el convent d'Artà tengué un conflicte amb els antonians de Ciutat per no haver demanat permís per recaptar en nom de Sant Antoni de Pàdua que és, com veurem, l'altra advocació en la qual aquest orde en tenia drets (GIL FERRER, A.: *Artà en el segle XVII*, Palma, 2003, p. 104-105). Per la mateixa zona, anys després, es realitzà entre els responsables locals (Artà, 1686; Castell de Capdepera, 1692; Son Servera, 1698) i la Casa-Hospital de Ciutat, un reglament que havia de regir l'administració del culte antonià: ARM, Clero, C-1663, f. 1, 5, 9. Altres conflictes sorgiren a Sa Pobla (1636) perquè el comanador s'havia quedat la imatge del sant i també tingueren diferències per les recaptacions en altres poblacions (Porreres, 1717; Artà novament el 1807; Llucmajor, 1816): ROSSELLÓ LLITERAS, J.: "Inventario de documentos referentes a los antonianos de Palma en el Archivo Diocesano de Mallorca", BSAL, 47, 1991, p. 221, 223, 229-230.

3 D'Alaró s'estudiaren a: VILLALONGA VIDAL, A. J.: *Els retaules barrocs d'Alaró (1626-1785)*, Alaró, 2001. El còdex arreplegat conjuntament tant en el fons de la institució com en l'obra local és: ARM, AH-6328. Sobre Calvià ho aprofundirem més endavant.

4 Sant Antoni de Pàdua era un altre dels hospitals fundats després de la Conquesta de Mallorca. Una bu-la de 1502

Cal avançar que l'obra realitzada pels Oms a l'església de Ciutat no s'ha conservada. El temple fou refet de bell nou a finals del segle XVIII juntament amb tot el mobiliari retaulístic.⁵ I, poc després, la institució acabà suprimida. El 1787 Pius VI decidí la seva supressió arreu del territori on s'havia establert i quatre anys després el bisbe de Mallorca, Pere Rubio Benedicto, la feu efectiva en el convent mallorquí. Així i tot, el seu funcionament pel que fa al treball assistencial, hospitalari i devocional seguí fins al 1851.⁶ Tanmateix, les noves condicions també suposaren un cert espoli patrimonial. I, finalment, a mitjan segle XX, l'edifici de residència i hospital acabà en mans privades i destinat a habitatges i oficines. Per sort se salvà part de les façanes i el claustre mentre que l'església seguí en mans de la Diòcesi.

2. Joan Antoni Oms Tomàs i el retaule de Sant Antoni per a la parroquial de Santa Margalida

Joan Antoni Oms Tomàs (1600-1667), l'autor que realitzà el retaule que ara exposarem, era l'escultor de més prestigi d'aquell moment i un dels seguidors de Jaume Blanquer. Un altre dels escultors de més renom de la generació anterior.⁷ Dins aquests anys que tractarem en els quals treballà el retaule de Santa Margalida, Joan Antoni s'havia compromès amb una gran quantitat d'aquest tipus d'empresa: el retaule major dels dominics de Pollença (iniciat el 1651), el retaule de les ànimes d'Alaró (1660), el retaule major dels dominics de Manacor (1665). Unes obres que requerien diversos anys per acabar-se. I, en molts de casos, com també serà el cas que veurem, eren finalitzades, subcontractades o participades per altres treballadors (tant pels fills com per membres pròxims al seu obrador). Sabent la seva trajectòria, per la quantitat i el volum dels treballs és evident que Joan Antoni aconseguí una folgada situació econòmica. Un aspecte que també es pot veure amb altres rastres mercantils que deixà sobre els seus negocis. I no, precisament, vinculats al món de l'art.

dictada pel papa borgià Alexandre VI subordinà aquest centre a la direcció de l'orde de Sant Antoni (TOMÀS I SALVÀ, M.: *El foc de Sant Antoni a Mallorca. Medicina, història i societat*, Mallorca, 1996, p. 86). Una plasmació material d'aquesta corresponsabilitat la trobam el 1670 quan el comanador, Salvador Estaci, nomenava al ferrer Josep Garcia obrer-administrador de la capella de N.S. de Betlem de l'església de Sant Antoni de Pàdua. I li encarregava la funció de fer construir un retaule per aquesta advocació en aquest altre temple (ARM, Notaris, F-838/5506, f. 1r-3r).

5 Les noves edificacions construïdes han estat objecte de diversos estudis a causa de la seva originalitat i bona construcció. Entre altres podem destacar: PERELLÓ FERRER, A. M.: *Esglésies dels segles XVII i XVIII a Ciutat de Mallorca*, Mallorca, 1985, p. 123-131; CANTARELLAS CAMPS, C.: "Transformación y pervivencia en el barroco mallorquín", *EB*, 1, 1981, p. 135-160. També ha estat objecte d'atenció a: MARIAS FRANCO, F.: "Elocuencia y laconismo: la arquitectura barroca española y sus historias", a *Figuras e imágenes del Barroco. Estudios sobre el barroco español y sobre la obra de Alonso Cano*, Madrid, 1999, p.101-102, etc. Les pintures murals interiors a causa de la seva restauració foren divulgades per: VILLALONGA VIDAL, A. J.: "La restauración de las pinturas murales de la iglesia de San Antonio Abad. Estudio histórico-artístico", *IV Simposio Internacional Jóvenes Investigadores del Barroco Iberoamericano. Las orillas del Barroco*, 2019.

6 TOMÀS I SALVÀ, M.: *El foc de Sant Antoni...*, p. 105. Un estudi posterior sobre aquest orde amb llistats de les poblacions on hi tenia influència es troba a: FERRER FLÓREZ, M.: "Los canónigos regulares de San Antonio en las Islas Baleares", *BSAL*, 58, 2002, p. 125-140.

7 Per a la biografia i la diversa obra d'aquest escultor: CARBONELL BUADES, M.: *Art de cisell i de relleu. Escultura mallorquina del segle XVII*, Mallorca, 2002, p. 94-99. El retaule que tractarem potser sigui la referència al treball fet per a Sant Antoni de Ciutat, o part d'ell, que es registrà a l'inventari post-mortem de l'escultor (CARBONELL, M.: "Oms, Els", *GEPEB*, 3, 1996, p. 372). Tota la nissaga dels Oms va ser objecte d'un estudi crític: FIOL PONS, G.: *El taller de l'artista a Mallorca els segles XVI-XVIII. La nissaga dels Oms (formació, materials, tècniques, procediments i fonts)*, Memòria d'investigació (inèdita), UIB, 2010. Un recurs disponible en xarxa que permet una recerca ràpida sobre l'estat de la qüestió i la bibliografia d'aquests artífexs.

Aquesta altra faceta la podem trobar, una primera vegada, el 1650 quan comprà una botiga amb estudi, situada en el carrer de Sant Miquel, a un tal Antoni Cifre que havia estat del militar Joanot Mut.⁸ Una propietat que deu ser la que l'escultor s'hi establí o part d'ella. I que després heretaria el fill Gaspar amb l'obrador. Es pot suposar que aquesta compra, per ser un immoble molt pròxim al convent de Sant Antoniet, degué contribuir, en diversa mesura, a què l'escultor i el taller fossin encara més coneguts, a banda de pròxims físicament, entre els canonges antonians. I això incrementà el fet de poder-lo tenir de referència en cas de voler encarregar obra artística. Un fet que passà tant amb ell com amb els seus fills. Altres negocis crediticis que tenia els veurem més endavant vinculats al voltant de l'escultor Jaume Ballester. Un fet que sembla que podríem trobar paral·lelismes o un cert record al bon posicionament que arribà a tenir l'escultor Antoni Verger.⁹

Passant a l'obra que realitzà a càrrec l'orde antonià es troba a la parroquial de Santa Margalida. I correspon, com hem introduït, al retaule dedicat a sant Antoni situat dins la capella homònima d'aquest temple (Fig. 1). Segons les diverses publicacions que han prestat interès per aquest lloc des de la dècada de 1630 ja hi havia constància d'aquest culte.¹⁰ L'advocació degué iniciar-se amb uns elements mínims fins que s'acabà realitzant el conjunt sencer que ara veurem. L'autoria la sabem gràcies al testimoni del fill i hereu de l'escultor, Gaspar Oms, quan tot seguit de traspasar el pare va fer la liquidació del treball que havia quedat pendent. Vegeu:

Jo debaix firmat Gaspar Homs, escultor, fill i hereu de Joan Antoni Oms, escultor, mon pare he rebut del Molt Rt. Senyor Salvador Estaci pre. I comenedor de la Casa i Hospital de Sant Antoni de Viana, vint lliures, dic 20 lliures i són a compliment d'aquelles cent trenta-i-cinc lliures. Dic 135 ll. com la de més quantitat haja rebuda lo dit mon pare amb diverses partides i dites 135 ll. Són per lo preu i valor de una figura de bulto de Sant Antoni daurada i estofada amb sa peanya i un quadro de llenyam obrat per la capella de St. Antoni de Pàdua i Viana per la vila de S[an]ta. Margalijta. I dites 20 lliures són acompliment de totes i qualssevol feines haja fetes lo dit mon pare per conte del dit comenedor fins el dia de son obit. Fet als 24 febrer 1667.¹¹

El memorial ens explica que l'escultor Joan Antoni elaborà la figura completa del titular (talla i estofat) i conformà el disseny i l'estructura del moble per un valor de 135 lliures. Encara que no es mencioni, podem suposar que gran part del preu aniria destinat a la figura titular, atès que incloïa la talla i els acabats. A banda, per ser una obra del darrer període d'aquest escultor, i com ja ha aparegut en altres llocs, la peça degué tenir altres participants. Els dos fills, per exemple, que col·laboraven, en diversa mesura, de les mateixes empreses artístiques. I, en tot cas, sí que sabem que aquest moble fou acabat per mans de l'escultor Jaume Ballester.

8 ARM, Notaris, F-818/5486, f. 566 i s.

9 Sobre la faceta mercantil d'aquest, vegeu: MOLINA, F.: "Nuevas aportaciones sobre Antoni Verger, sculptor", *BSAL*, 69, 2013, p. 191-204.

10 MORANTA FORNÉS, S.: *El conjunt retaulístic de l'església parroquial de Santa Margalida*, Santa Margalida, 1999, p. 78-79. Les visites pastorals coetànies en fan escasses referències d'aquest lloc: el 1638, quan no hi havia l'actual retaule, es manava que tancassin el lloc (no sabem de quina manera). El 1687, ja amb el retaule, es manava posar una ara nova entre altres coses. Segurament per posar-se en correlació amb la nova peça. I, encara, el 1704 s'ordenava que la capella s'acabàs d'ornamentar: ADM, Visites Pastorals, 1638, f. 16; Visites Pastorals, 1686, f. 160; Visites Pastorals, 1704, f. 95v.

11 ARM, AH-5034, f. 4r

La feina que li pertocà a Jaume Ballester va ser el daurat i el policromat de tot el conjunt. A aquest escultor ja se'l tenia relacionat dins l'òrbita formativa de Joan Antoni Oms i just en aquells anys tenia obra iniciada a Campos i a Calvià.¹²

La continuació del treball, per banda de Ballester, la trobam a mitjan 1667 quan cobrà una primera tongada de rebuts (50 lliures): *Jo [...] Jaume Ballester, escultor, confés haver rebut del Rt. Salvador Estaci pre. Comdor. de St. Antoni cinquanta lliures [...] en diferents partides a bon conte per lo daurar lo retaule de la vila de Sta. Margalida de sant Antoni. I això per medi i intervenció del baciner Ant. Estelric. Fet als 11 juny 1667.*¹³ Veim aquí, també, la plasmació material de la xarxa creada des de la institució antoniana. Per una banda Salvador Estaci, el director de la Casa-Hospital de Ciutat i, per l'altra, Antoni Estalrich, el responsable de recaptar doblers per l'obreria antoniana de Santa Margalida.

Ballester acabà la tasca sis anys després (1673). Tot i que a l'entremig hi acudí diverses vegades per a treballs de detall.¹⁴ El retaule estigué enllestit l'any susdit i realitzà la quitança amb els comitents antonians: *[...] Jaume Ballester, escultor, he rebut de [...] 6 ll. [...] a compliment per les mans, or, pintura et alies per lo retaule [...] I així estic satisfet i pagat de tots i qualsevol comptes hagen tinguts fins lo dia present. Fet vui als 9 de 9bre 1673.*¹⁵

Si passam a l'estudi concret del retaule veim que es dissenyà amb un sol pis distribuït en tres carrers damunt una predel·la i acabat amb un àtic. El centre l'ocupa la figura titular i al voltant es disposaren diverses pintures hagiogràfiques sense una aparent lectura unitària. A causa que hi són representats diversos sants. Actualment, no té l'altar original de fusta policromada que es perdé després de la darrera remodelació d'aquest temple. En substitució es posà damunt una peanya allargada de pedra i es desplaçà a la primera capella a mà esquerra de la nau. El moble és humil i de petites dimensions, tot i que fou dissenyat i realitzat amb la distribució i les parts habituals dels retaules coetanis: una decoració perimetral mixtilínia, predel·la, tres carrers i àtic. La concepció morfològica i distributiva que té recorda a altres retaules que s'han vinculat al mateix autor i que trobaríem amb el dedicat a Sant Eloi de la parròquia ciutadana de Santa Eulàlia. La figura de Sant Antoni es troba dins un nínxol de volta de canó amb petxina acanalada. A cada costat l'acompanya una columna d'ordre corinti seccionada en tres parts (les dues baixes amb recursos decoratius arquitectònics o esquemes semblants a escuts d'armes i la superior amb fust acanalat en espiral). L'emblema de la tau antoniana es troba repartida tant pictòricament, en els dos plafons laterals de la predel·la, com en relleu, a l'extradós del nínxol central i en l'escut del coronament del timpà trencat de l'àtic.

Les pintures que s'escolliren prioritzaren les dedicades al titular, però no foren les exclusives. A la predel·la se situà la trobada entre Sant Antoni i Sant Pau, ermità. El carrer de l'esquerra comença amb una pintura dedicada a Sant Cristòfol en la seva iconografia habitual de

12 CARBONELL BUADES, M.: *Art de cisell i de relleu...*, p. 107.

13 ARM, AH-5034, f. 9r.

14 ARM, AH-5034, f. 8r. *Jo debaix firmat que tinc rebut de fra Josep Feliu, religiós de Sant Antoni, [...] amb diverses partides a bon compta per un retaule he daurat [...] 6 de febrer de 1669. Dic 16 ll. Jaume Ballester, escultor/ [...] confés haver rebut del baciner de [...] 7 ll. Ço és en dies passats [...] i el dia d'avui [...] per ma de fra Josep Feliu a bon compta del daurar el retaule [...] Fet als 2 7bre 1670. Dic 7 ll. Jaume Ballester, escultor.*

15 ARM, AH-5034, f. 37r.

travessar el riu amb la figura del nin Jesús a l'esquena. I li segueixen les dues pintures superiors dedicades a escenes del sant titular. Les pintures del carrer dret comencen amb un altre sant associat a les malalties de la pell, el montpellerí Sant Roc. I les dues icones superiors retornen a la temàtica antoniana amb el sant tot sol i amb les temptacions davant l'àngel caigut. La pintura de l'àtic amb un Sant Antoni de Pàdua obeeix a la doble vinculació de la institució antoniana amb aquest altre sant. Per aquest espai s'agafà la iconografia típica de l'aparició del nin Jesús davant el franciscà portuguès agenollat. La composició gràfica escollida, si bé reduir alguns elements, era un model bastant conegut a l'època.¹⁶

3. El sagrari i l'urna sepulcral de Joan Oms Bestard per a l'església de sant antoniet

L'església de sant antoniet, el temple dels canonges antonians de Ciutat, i el recinte en general, tengué diverses èpoques des de la seva fundació. Però és durant el segle XVII que es realitzaren les majors adquisicions. Sobretot durant el període de govern de Salvador Stasi (1662-1686) que fou quan es compraren i s'adheriren diverses propietats i es produí l'ampliació del temple (1666). És durant aquesta època que trobarem la participació dels germans Oms en aquest recinte. Tanmateix, com hem dit, es tracta d'unes obres perdudes perquè el lloc fou derruït i subjecte a una nova construcció, un segle després, promoguda pel comanador Damià Gelabert.¹⁷

De l'època de Salvador Stasi fou la comanda del sagrari major d'aquesta església. Del retaule d'aquella època, no se'n sap la datació ni l'autoria, per bé que aquest sagrari devia formar part d'una segona fase d'elaboració pel que fa a la seva retaulística major.¹⁸ I com a molt només sabem, com veurem més endavant, que hi participà l'escultor Pere Berga. En tot cas, se li encarregà la fabricació del sagrari-expositor a l'escultor Joan Oms i Bestard (c. 1639-1681). Un dels dos fills de l'escultor Joan Antoni que ja hem vist. Encara que la feina escultòrica de més precisió, que serien les figures escenogràfiques que arribà a tenir, repercutirien en el seu germà Gaspar.¹⁹ A pesar de no conservar-se aquesta obra es troba un altre treball de Joan Oms de semblant tipologia: el sagrari major que realitzà pel Convent de la Concepció de Ciutat (1676-1681). El qual ens pot servir per fer-nos una idea aproximada del que realitzà per aquest altre lloc.²⁰

16 Una obra semblant la trobam amb el pintor Alonso Miguel de Tovar i altres dibuixos d'aquesta escena es coneixen per Cornelio Schut amb una distribució i composició que també utilitzà per passatges de Sant Francesc. Altres versions molt pròximes es realitzaren tant en pintura (Murillo) com en gravats (Simone Cantarini): NAVARRETE, B.; PÉREZ, A. E.: *Álbum Alcubierre*, Madrid, 2009, p. 122-123; NAVARRETE, B.: *La pintura andaluza del siglo XVII y sus fuentes grabadas*, Madrid, 1998, p. 291, 293.

17 TOMÀS SALVÀ, M.: *El foc de sant Antoni...*, p. 91-92.

18 Altres artífexs vinculats a aquesta fase constructiva menor de l'edifici fou l'escultor Rafel Blanquer Macip (c. 1605-1663), fill del més anomenat escultor Jaume Blanquer (CARBONELL, M.: "Blanquer Florit, Jaume", *GEPEB*, 1, 1996, p. 276). Aquest, juntament amb un dels seus fills, es dedicà, entre altres peces, a estucar i policromar les claus de volta de la nau (ARM, Clero, C-1736, s.f., 30-12-1660).

19 Per aquests dos germans i la següent generació, tant pel que fa a una ampliació de les obres com dels integrants dels tallers familiars, vegeu: CARBONELL BUADES, M.: "Els escultors barrocs de la família Oms: precisions biogràfiques i noves contribucions al catàleg", *BSAL*, 63, 2007, p. 93-120. I pel que fa a Joan Oms cal mencionar la darrera obra localitzada i estudiada, l'arca de les insaculacions de Cort: BAUÇA DE MIRABÓ GRALLA, C.: "El arca de las insaculaciones: una obra mallorquina de Joan Oms", *Ars Longa*, 29, 2020, p. 65-78. En aquest últim estudi també s'hi desplegà la biografia més actualitzada sobre aquest personatge (p. 70-71).

20 CARBONELL BUADES, M.: *Art de cisell i de relleu...*, p. 100. El sagrari per a la Consolació completà el retaule major. Un altre treball que anà a càrrec de Pere Pou. De fet, aquest altre escultor, també es beneficià de les tasques

De fet, el sagrari de la Concepció presenta certes escenes associades i que tendran un major abast en el sagrari que documentarem gràcies a les peces que fabricarà Gaspar Oms. El sagrari concepcionista fou realitzat amb tres façanes (la frontal i les dues laterals): a la principal es troba esculpit un mig relleu amb l'escena de la darrera comunió de la Verge, mentre que en els costats s'hi posaren dues figures senceres d'advocació concepcionista encabides en les obertures de volta de mig punt de cada banda. En el cim cupulat es repartiren quatre figures en dos nivells amb un escut de la santa Faç en el centre. Aquesta mateixa distribució, però amb altres representacions, també serà la que s'escollirà pel sagrari dels canonges antonians.

La peça antoniana ja estava encomanada i iniciada l'any 1666. I la trobam referenciada amb el testimoni que registrà l'escultor: *Jo Joan Oms confés haver rebut del Rt. Comenedor de St. Antoni trenta lliures [...] a bon conta del se(gr)ari li estic treballant. Fet els quatre de gener de 1667.*²¹ L'encàrrec fou contractat per 150 lliures i el realitzà continuadament, almenys, des de 1666 fins a finals de 1668. Quinze dies després d'aquesta primera vegada que hem vist l'escultor cobrà altres 5 lliures i una quantitat triplicada s'afegí durant la setmana següent.²² Posteriorment, entre finals del mateix any i començament de l'altre, cobrà un afegit de 35 lliures. A més a més, hem pogut saber que de manera paral·lela l'escultor s'encarregà de fer un sepulcre per valor de 10 lliures.²³

Aquest nou treball, pel terme que s'usà, un sepulcret, i en correspondència del lloc, devia fer referència a una arca o urna sepulcral per ser usada durant la Setmana Santa i ser-ne la part central d'una decoració dedicada al que s'anomena Casa Santa. Algunes peces d'aquesta tipologia cultural se'n poden trobar a altres zones, per exemple, a la parroquial d'Inca. En aquest lloc es conserva una versió reduïda, de poc més de mig metre, en format de caixa de roba de casal policromada i amb una mínima intervenció escultòrica.²⁴ A la vegada no podem deixar de banda mencionar que a diferència d'aquest petit sepulcre que realitzà. Aquesta tipologia de peça adoptarà, per mans del

de promoció artística dutes a terme pels antonians de Ciutat. Ja hem dit que eren corresponsables de l'església de Sant Antoni de Pàdua i, per aquest lloc, sabem que el 1585 el pintor Pere Togores n'havia elaborat una pintura de Nostra Senyora de la Consolació amb la qual s'inicià un retaule amb una pastera que també daurava. Seixanta-cinc anys després (1650), Pere Pou els hi daurava una creu i diverses astes i uns anys després (c. 1656), els hi contractà el retaule per encabir la figura de la Consolació (200 lliures). No l'acabà perquè morí l'any 1663 i se'n va haver de fer càrrec el germà Francesc. Una responsabilitat que degué subcontractar perquè aquest era ferrer: [...] *mestre Fc. Pou ha rebut [...] 3 lliures a compliment de les 200 lliures les quals havia de cobrar son germà per haver fet un quadro a honra i gloria de la Concepció [...] I les cobrà per esser mort son germà [...] al qual està obligat haver d'acabar [...] (22-11-1665) /Jo Pere Pou, escultor, rebut 5 lliures [...] a comte del retaule faig [...] conforma traça tinc feta i firmada (13-2-1656), etc.: ARM, Clero, C-1038, f. 4, 15v, 22v, 31v, 32v.*

21 ARM, Clero, C-1736, s.f.

22 ARM, Clero, C-1736, s.f. *Jo Joan Oms confés haver rebut [...] 5 ll. del senyor comanador [...] per raó de un sagrari li faig. Fet els 18 de gener de 1667./ [...] Joan Oms, escultor, confés haver rebut del Rt. Salvador Estaci, [...] 15 ll. I són a compliment de cent ll. per un sagrari li faig per preu de cent cinquanta [...] Als 24 janer 1667.*

23 ARM, Clero, C-1736, s.f. [...] *Joan Oms, escultor confés haver rebut del Rt. Sr. Salvador Estaci [...] 25 ll. i són a compta de les últimes cinquanta lliures té obligació de donar-me [...] acabat i posat que hage lo sagrari. Fet als 30 9bre 1667./ [...] Joan Oms, escultor confés haver rebut del Rt. Comanador, [...] Dic 15 ll. i són: ço es deu lliures per mans del Pe. Me. Mora de la orde de predicadors i són a bon conte del sagrari, y cinc lliures lo dia p[re]s[en]t a bon conte de un sepulcret faig pel preu de deu lliures. Fet els 23 de febrer de 1668.*

24 LLOMPART, G.; PALOU, J. M.: *Eucharistia. Art eucarístic*, Mallorca, 1993, p. 180.

mateix autor, una expressió màxima l'any següent amb la fabricació de l'arca de les insaculacions pel govern de Mallorca.²⁵

La feina de Joan Oms es donà per acabada pel novembre de 1668 quan rebé el darrer cobrament:

*Jo debaix firmat Joan Oms, escultor confés haver rebut del Rt. Salvador Estaci [...] 15 ll. En pòlissa en taula lo dia present i són acompliment de cent cinquanta lliures les quals he rebudes en diferents partides per un sagrari he fet per la Iglesia de St. Ant[oni] de Viana conforme acta en poder del dist. Jaume Antoni Fiol, not. del convent i així per ser la veritat confessam tots estar contents i satisfets de qualsevol tractos hagem tingut fins los dia de vui. Fet als 6 8bre 1668. Dic 15 ll. Joan Oms, escultor.*²⁶

No coneixem més tasques seves dutes a terme per aquest centre. I, a pesar que aquesta institució tenia el notari Jaume Antoni Fiol d'escrivent i d'encarregat de les clàusules notariales, no s'ha conservat cap altre document que faci referència a intervencions artístiques d'aquest lloc.

4. El treball de l'escultor Jaume Ballester

Un altre dels escultors que es movia entre els mateixos bastidors de l'obra dels Oms era Jaume Ballester (1615-1681).²⁷ El personatge que acabà durant el retaule de Joan Antoni Oms que hem vist. Aquest tallista també es beneficià de la promoció antoniana promoguda pel recinte que tenien a Ciutat.

Abans d'incidir en aquesta feina aportarem noves dades que aprofundeixen en la relació o convivència dins el mateix entorn social d'ell amb els Oms. Un d'aquests fets el trobam el 1653 quan els dos artífexs (Ballester i Oms) apareixen com a part d'uns tràmits mercantils o crediticis. Joan Antoni Oms havia deixat un préstec a uns germans anomenats Jaume i Agustí Ballester. El primer exercia de soldat d'una Companyia de cavalleria en els Estats de Flandes baix les ordres del capità de cuirasses Julio Cane, el segon era practicant de cirurgia. I si bé en aquesta primera ocasió no apareix l'escultor Ballester com a part, cinc mesos després (30-10-1653), un altre document ampliant el mateix procés amb altres interventors és quan s'inclougué com a una de les parts de referència.²⁸

25 BAUÇA DE MIRABÓ GRALLA, C.: "El arca de las insaculaciones...", p. 65-78. Durant la mateixa època es va fer l'arca del Col·legi de la Mercaderia, de semblant estil i funció, i que des d'enguany ha tornat a formar part del mobiliari de l'actual Consolat de Mar.

26 ARM, AH-5034, f. 13v.

27 CARBONELL BUADES, M.: *Art de cisell i de relleu...*, p. 107.

28 ARM, Notaris, F-821/Prot. 5489, f. 258v-259v, 545v-550r. Així i tot, amb els documents citats no ens deixen veure la relació familiar (si n'hi havia) entre l'homònim que exercia a Flandes i l'escultor Ballester. A banda, a aquest artífex, també se l'ha relacionat amb feines de militar amb la funció d'artiller (Segons el notari Mut, citat a l'estudi de Carbonell). De fet la inclusió del món de l'artilleria amb alguns escultors era un fet habitual a l'època. Per exemple, el 1643 l'escultor Miquel Huguet aconseguí una plaça amb un campanil de Manrique (ARM, EU-69, f. 221v); en el pintor Bernat Ros l'escolliren d'artiller el 1647 (ARM, EU-70, f. 132r-v); cap al 1653 en una reunió d'artilleria apareixia l'escultor Antoni Ballester (ARM, EU-72, f. 197r); el 1656 se celebrà un examen d'artilleria i foren cridats, suposam per a examinar, els escultors Rafel Torres i Pere Pou. I es presentaren a l'examen els escultors Gabriel Torres i Pere Frau. Gabriel fou qui l'obtingué (ARM, EU-73, f. 367v-368r; també referenciat a: BAUÇA DE MIRABÓ GRALLA, C.: "El arca de las insaculaciones...", p. 74). El 1663 tornà a fer-se un examen d'artilleria i els escultors Rafel Torres i Pere Pou repetiren la funció d'examinadors. Mentre que a l'escultor Pere Frau el feren guarda del Bastió d'en Berard (ARM, EU-76, f. 51, 107v). Torres tornà a fer d'examinador l'any 1665, mentre que Frau renuncià al Bastió de l'hort d'en Moranta (ARM, EU-77, f. 101v, 141v-142r). El 1693 li tocà a l'escultor Gabriel Torres ser examinador en el qual

I pel que fa a la implicació de Ballester per a l'església de la Casa-Hospital de Sant Antoni. Uns anys abans de conèixer la participació dels germans Oms aquest escultor ja hi havia treballat (1660). Tot i que, pel que sembla, només afectà intervencions menors.²⁹ En canvi, una comanda independent la trobam el 1664 quan se li encarregà dues figuretes dedicades a Jesús: *Jo debaix firmat Jaume Ballester, escultor, confés haver rebut del Rt. Salvador Estaci pre. [...] dic 15 ll. I són a bon comte de dos jesusets li faig per preu de trenta ll. I per ser així fas lo present. Fet als 4 abril 1664.*³⁰ A pesar d'aquesta notícia en desconeixem l'ús, estil, iconografia o lloc (l'església o l'espai domèstic) que havien d'ocupar. En tot cas, cada una costà 15 lliures i les lliurà el mes de juliol.³¹

La relació artística continuà i tres anys després els hi va fer una custòdia: *Jo debaix firmat, Jaume Ballester, escultor, confés haver rebut del Rt. Salvador Estaci [...] dic 24 ll. I són per raó de una custòdia he feta per la sua Iglesia. Ço és set ll. per lo or, i una lliura per lo tornejar, i una lliura per lo llenyam i quinze ll. per les mans d'obrar dita custòdia. I per ser així faig lo present. Vui als 20 Jener 1667.*³² Ja sabem que el terme custòdia encara durant aquesta època podia referir-se a qualsevol objecte que guardàs, específicament, el Santíssim Sagrament, i no necessàriament seria una custòdia amb viril expositor. Per bé que en aquest cas es mencionà que estava tornejada i, per tant, faria referència al peu i cos d'una custòdia expositora. Al capdamunt podria tenir, a part, un viril de metall i que no estaria contemplat amb l'obra feta per Ballester.³³ Una altra comanda que realitzà Ballester varen ser un conjunt de dotze canelobres pel preu de 31 lliures. Una quantitat que si tenim en compte el cost pagat per les figures de Jesús aquests nous treballs devien tenir un cert volum i amb una qualitat apreciable.³⁴ Amb tot això no li faltà l'ocasió per intervenir en una altra obra feta per un dels Oms, en aquest cas sobre el mateix sagrari que havia alçat Joan Oms. I pogué encarregar-se de completar-ne la decoració incorporant uns serafins a la part baixa per donar la impressió d'elevant i aguantar l'obra part damunt de la base o pilar que el devia suportar.³⁵ Tanmateix, i a pesar d'aquesta

es presentà l'escultor Rafel Torres que realitzà una traça d'un carro campanil italià (ARM, EU-84, f. 273r-v, 274v).

29 ARM, Clero, C-1736, s.f., 12-05-1660. [...] *me. Jaume Ballester, escultor ha rebut del reverent Salvador Estaci [...] quatre lliures i una quartera de blat per les mans i color d'haver pintades les vases grans de l'església fent gracia per amor de St. Antoni per valer molt més dita feina.*

30 ARM, Clero, C-1736. s.f.

31 ARM, Clero, C-1736. s.f. *Jaume Ballester, escultor, confés [...] rebut 15 lliures i són a compliment de trenta lliures per raó de dos jesusets amb ses peanyes estic fent per la Casa de Sant Antoni. Fet als 23 juliol 1664.*

32 ARM, AH-5034, f. 2r.

33 Hi ha casos sobrrers a Mallorca de virils de metall, preferiblement d'argent, per exposar el Santíssim Sagrament que eren, o són, incrustats en bases de fusta esculpida daurades o policromades. Són peces fetes per artífexs diferents, per exemple: a la parroquial de Llubí i a la de Calvià. O altres que tenen només un viril d'argent i que deuen haver perdut la base que devia ser esculpida en fusta (Maria de la Salut, Vilafranca, Campos, etc.).

34 ARM, AH-5034, f. 2r. [...] *Jaume Ballester, escultor confés [...] rebut [...] 31 ll. i són per una dotzena de canalobres he fet per la sua Igla. Fet els 26 jener 1667.*

35 ARM, AH-5034, f. 24r, 25 v. [...] *Jaume Ballester, escultor he rebut del Rd. Sr. Salvador Estaci [...] 8 ll. I són a compliment per una peça he feta, mans i llenyam, or i quatre serafins encarnats per aixecar el sagrari. [...] Vui als 16 de 7bre 1672.* A la vegada un altre que participà en la decoració d'aquest centre fou l'escultor Mateu Joan. La sagristia del recinte havia comprat dos miralls i Mateu Joan s'encarregà de fer els marcs escultòrics: *Jo Mateu Joan, escultor, confés haver rebut [...] 4 ll. 5 s. I són per acabar dos guarnicions de dos miralls per la sacristia de Sant Antoni, haja acabades de llenyam i daurades de bolo [...] Vui als 30 de març de 1672.*

contribució feta per Ballester, ja hem advertit que els elements importants en la figuració i decoració la duria a terme Gaspar Oms.

Finalment, cal recordar una altra obra feta per Ballester aquests darrers anys (c.1667-1668) i que ja se sabia: unes peces per a la capella antoniana de Calvià (una figura i una pastera). Aquest treball també responia a una promoció duta a terme entre l'obreria local d'aquest lloc i la institució antoniana de Ciutat.³⁶ Una relació que segueix exposant la vinculació que hem remarcat entre el centre antonià de Ciutat i les altres zones de l'illa que s'encarregaven d'aquesta advocació. Tot i això, suposam que aquesta empresa per Calvià no traspassà, en termes artístics, el treball que havia realitzat Ballester. Ja que més d'un segle després, quan Jeroni de Berard visità el lloc, el descrivia amb un aspecte bastant humil: [...] *con sólo dos columnitas o cañas sumamente antiguas.*³⁷

5. Gaspar Oms Bestard i els grups figuratius del sagrari antonià

Les primeres feines que realitzà Gaspar Oms (1638-1702) per completar el treball escultòric fet pel germà consistiren en un conjunt de tres figures al·legòriques i dos àngels per coronar la peça que s'havia alçat en el presbiteri antonià: les personificacions de la fe, l'esperança i la caritat. Gaspar en deixà constància narrada del procés de manera bastant descriptiva i ens dona una idea aproximada de la nova incorporació, vegeu:

1º Jo debaix escrit, Gaspar Oms, escultor, confessa haver rebut del Rd. Senyor Salvador Estaci pre. Comenedor de St. Antoni de Viana i Pàdua, cinc lliures i son a bon comte de desset lliures tinc concertat amb dit senyor [...] per efecte de fer cinc figures. Ço és tres virtuts és a saber: fe, esperança i caritat. La Fe i Esperança de tres d'altària de dos palms i la caritat assentada en el mig de les dos altres lletoneig nuus, y dos angelets assentats damunt de un front espisios³⁸ amb una ma haver de tenir un escut de les armes i amb l'altra unes columna i una escala. Tot daurat i estofat al uso de bona mestrança per la sobredita quantitat de 17 ll. La qual feina li he d'entregar pel dia de cap d'any primer vinent. Fet vui als 11 9bre 1672.

2º Jo debaix firmat, Gaspar Oms, escultor, confés haver rebut del Rt. Comd. De St. Antoni quatre lliures, dic 4 ll., i són a bon comte de unes figures de la fe, esperança i caritat i dos lleto[n]s³⁹ faig per lo sagrari de l'església de St. Antoni. Fet als 18 9bre 1672. Gaspar Oms, escultor.

3º Jo debaix firmat, Gaspar Oms, escultor, confés haver rebut [...] 4 ll. i són a bon comte de

36 ARM, AH-5034, f. 10 v. [...] *Jaume Ballester, escultor, he rebut del Rt. Salvador Estaci pre. Comenedor de Sant Antoni trenta lliures. Dic 30 ll, ço és vint lliures, vuit sous i vuit diners als 22 abril 1667. I lo dia present nou lliures, dotze sous i quatre, les quals dues partides [...] són a compliment per una figura de Sant Antoni i una pastera he feta per la parroquial Igja de Calvià [...] als 18 Jener 1668.* Autoria recollida nominalment a: VICENÇ, A.: *L'antiga església de Calvià*, Calvià, 1998, p. 55; CARBONELL BUADES, M.: *Art de cisell i de relleu...*, p. 107.

37 BERARD, G.: *Viaje a las villas de Mallorca*, Palma, 1789 (1983), p. 10. També transcrit a: VICENÇ, A.: *L'antiga església...*, p. 91.

38 Paraula escrita de manera que fa mal llegir i suposam que diu: "espaiós".

39 El terme, actualment, sembla que només s'aplica a animals que encara mamen de la mare. Si bé les recerques d'Alcover pel DCVB determinaren que en època medieval també s'inclouien els infants, sobretot aplicat a l'infant Jesús: *Pintar una taula [...] en què sia la Maria assentada ab lo letó e un Josep de peus*, BSAL, XXII, 34, citat a Alcover-Moll (DCVB, 1985, 6, p. 964). Tanmateix, com veim en la transcripció de l'escultor Oms, l'ús d'aquesta paraula, aplicada als infants, seguia plenament vigent a finals del segle XVII. Un recurs figuratiu molt habitual a l'època per completar obres majors. De fet, el germà Joan Oms, també n'havia de treballar uns a manera de peus o decoració a la part baixa de l'arca de Cort. Tot i que, o bé es perderen, amb posterioritat, o bé durant el mateix procés de fabricació consideraren més adequat construir-hi els actuals àngels suport (BAUÇÀ DE MIRABÓ GRALLA, C.: "El arca de las insaculaciones...", p. 70).

mes degut per raó de unes figures li estic treballant pel sagrari de Sant Antoni. Fet als 29 de 9bre de 1672.

4º Jo debaix firmat Gaspar Oms, escultor, confés haver rebut del Rt. Salvador Estaci [...] 4 ll. En diferents partides i són a compliment de desset lliures tinc concertat amb dit comr. per unes figures: ço es fe, esperança i caritat. I dos angelets tot daurat i estofat a uso de bona mestrança [3-12-1672].⁴⁰

La composició i l'escenografia del nou grup era una escena que tenim bastant familiar perquè la trobam representada en altres llocs; recordem que unes dècades abans Jaume Blanquer l'havia utilitzada per coronar l'àtic del retaule del Corpus Christi per a la Seu mallorquina. I, per aquest mateix lloc, trenta anys després de fer-se el sagrari antonià, un grup al·legòric amb les mateixes personificacions (la fe, l'esperança i la caritat) fou l'escollit per encapçalar la portalada de la sagristia dels vermells.

El sagrari s'enriquí encara més amb la incorporació d'una Verònica i un Misteri del Naixement. La primera part de la Verònica, Oms la realitzà entre finals de l'any 1672 i començaments del següent, consistia en cinc figures:⁴¹

[...] confés haver rebut [...] 4 ll. I son a bon comte per lo preu de cinc figures li tinc de donar acabades. Ço és una Verònica agenollada sobre un coixí amb una tovallola en les mans amb la cara de Jesucrist i dos angelets assentats a un frontis espisios amb martiris amb les mans, i altres dos àngels amb uns encensers i barquetes. Tot daurat i estofat. Fet als 15 març 1673. Gaspar Oms, escultor.⁴²

Mentre que el grup del naixement va haver d'esperar deu anys a conformar-se (1683): *Jo Gaspar Oms, escultor, he rebut [...] del Rd. Salvador Estaci [...] 4 ll. les quals són a bon compta de deu lliures per una figura de St. Josep i Ntra. Sra. De Betlem i un Bon Jesús que ha de servir dins del sagrari daurades i estofades. Fet als 18 juliol de 1683.⁴³* Aquestes

40 ARM, AH-5034, f. 27v-29r.

41 ARM, AH-5034, f. 29r-31v. *Gaspar Oms escultor, [...] rebut [...] 5 ll. a bon compte de [...] 17 ll. per raó de cinc figures. Ço és quatre àngels i una verònica pel sagrari de la Igle. Ço és dos àngels han d'aportar en les mans uns encensers i barquetes. I los altres dos han de servir unes armes i amb les altres mans atribuets de la passió daurats i estofats amb pacte que han de ser fetes lo primer dia de quaresma conforme les demás del dit sagrari. Fet el 5 10bre 1672/ Jo debaix firmat, Gaspar Oms, escultor, confés haver rebut [...] 2 ll [...] a bon comte per raó d'unes figures que estic treballant per lo sagrari [...] (17-12-1672)/(10-4-1673) Joan Reu, torner, rep 13 s. per mans, llenyam i tornejat quatre peanyetes per quatre àngels i quatre encensers, i un cáliz. Tot per lo sagrari [...] / [...] 6 ll. 10 s. i són cinc lliures per lo valor d'una vasa daurada la qual serveix per los peus i mans cremats de foc i una lliura i deu sous a compte de les figures estic treballant per lo sagrari. Fet als 8 janer de 1673. Gaspar Oms, escultor. / [...] Gaspar Oms, escultor, confés haver rebut [...] 5 ll. 13 s. i son tres lliures deu sous per tres figuretes de St. Anto. de Padua, i les restants dues lliures tres sous a bon compte de les figures que estic treballant per lo sagrari les quals promet donar-les acabades y posades per lo dissabte del ram primer vinent. Fet 3 març 1673. Veim que en aquestes darreres despeses es troben altres peces menors que realitzà Gaspar Oms: uns marcs que devien ser per guardar i exposar els exvots del lloc i unes figuretes de Sant Antoni de Pàdua. Aquestes darreres, posades en context, podien ser per formar part de bacines recaptatòries. El pare, per exemple, ja n'havia fetes per aquest ús pel convent dels dominics de Pollença uns anys abans (POU AMENGUAL, M.: "El retaule dominic del Roser a Pollença. El procés constructiu i els seus artistes", *Locus Amoenus*, 15, 2017, p. 62).*

42 ARM, AH-5034, f. 31v-32v, 48v. A banda de cobrar en diners algunes partides les rebé en espècies (blat): març i abril de 1673. També treballà per l'obreria antoniana de Manacor: *[...] estic satisfet i pagat de un adob he fet a Ant. Bonet, obrer de St. Antoni de Manacor. Fet vui als 29 d'abril 1673. Gaspar Oms, escultor. / Mentre seguia cobrant per la feina de Ciutat (?): [...] Gaspar Oms, escultor, [...] rebut [...] 28 ll. a compliment de 2 àngels fa conforme escriptura del 30 jener 1678. Vui als 9 maig 1678.*

43 ARM, AH-5034, f. 63v.

peces les tengué acabades a finals de l'estiu.⁴⁴ La disposició concreta d'aquest darrer treball no la sabem, si correspondria a un grup inclòs dins una obertura cegada a les mateixes parets del moble expositor o en un espai obert d'un altre nivell. En tot cas, per la profusió de figuracions realitzades, veim que la peça seguiria una estètica semblant a l'obra del sagrari del Convent de la Concepció. Per altra banda, l'ús de conjunts angelicals per coronar sagraris o retaules amb les iconografies de la santa Faç i les armes de la Passió (que també trobarem en el següent treball) formava part del repertori habitual que usava aquest obrador o en peces que s'hi han vinculat: el mateix sagrari concepcionista o els retaules del Sant Crist de les esglésies de Santa Clara i de Sant Jeroni.

Finalment, un darrer conjunt figuratiu que aportà Gaspar Oms va ser un parell de figures que degueren tenir un ús teatral periòdic. Les dues, més o menys desmuntables, pel que fa als caps i a les extremitats, i que segons el moment, podien representar uns àngels o uns centurions:

*Gaspar Oms, escultor, he rebut [...] 25 ll. [en diferents partides] a bon compta de [...] 35 ll. Havem concertat per dos àngels de quatre palms i mig d'altària amb ses ales i la llança i esponja; los quals han d'estar sobre dues mènsules daurades i dits àngels han de tenir dos caps llevadissos. I jo dit Oms tinc a fer altres dos caps de centurions per als dits àngels amb [...]*⁴⁵ *Vui als 3 8bre de 1683. [...] Gaspar Oms, escultor, he rebut [...] 12 ll. ço és 2 ll. per mans de fr. Miquel Oliver, 5 ll. 14 s. [...] dues qres. forment [...] tot fa suma de dites dotze lliures i son acompliment per dos àngels estic treballant per la Igl. de St. Ant. Les quals han de servir de centurions que per dit efecte he fet 4 caps llevadissos i un pessebre pel betlem que de tot me tinc satisfet i pagat. Fet als 21 març de 1684.*⁴⁶

No consten més treballs de Gaspar per aquesta església. De totes maneres ni els Oms ni Ballester foren els únics que participaren en la fabricació artística per aquest lloc. Però a pesar, com ja hem dit, que en aquells moments el gruix de l'obra artística ja devia estar feta hi trobam un grapat d'altres escultors que aportaren feines de menor interès pel mateix client. Un dels primers, que hem avançat, va ser l'escultor Pere Bergas que s'encarregà de fer les polseres del retaule major amb dos serafins;⁴⁷ un altre va ser l'escultor Miquel Barceló que els hi realitzà unes floreres planes pel presbiteri;⁴⁸ Damià Creuades, que havia estat un dels deixebles directes de Joan Antoni Oms, també s'aprofità de les promocions d'aquesta

⁴⁴ ARM, AH-5034, f. 64r-v. [...] *Gaspar Oms, escultor, rebut [...] 4 ll. [...] a bon compta per una figura de St. Josep i Ntra. Sra. De Betlem i un Bon Jesús tinc bo de fer. (8-8-1683)/[...] Gaspar Oms, escultor [...] 2 ll. [...] a compliment de deu lliures esta concertat per una figura de St. Josep i Ntra. Sra. de Betlem i un bon jesuset daurat i estofat les quals figures han d'estar dins el sagrari [...] (16-08-1683).*

⁴⁵ Fragment il·legible.

⁴⁶ ARM, AH-5034, f. 64v-65r, 68v-69r.

⁴⁷ ARM, AH-5034, f. 37 v, 38r, 39r-v. [...] *Pere Berga, escultor, [...] 13 ll. [...] a raó de quatre polseres. Ço és dues per la definició del retaule amb dos serafins [?] conforme la traça feta i entregada a mans del Sr. Don Diego Hieronimo Costa, advocat fiscal del B; y altres dos polseres grans de la llargaria de les columnes i dos palms d'amplària, poc més o manco, conforme les trasses entregades al sobredit Sr. Fiscal. I dites 13 ll. són a bon comte de [...] 25 ll. [...] per mans i llenyam et alies. Fet vui 5 Xbre 1673./ Pere Berga, escultor, [...] rebut [...] dic 2 ll. 4 s. I són a bon comte de 25 ll. [...] per quatre polseres estic treballant per lo retaule. (30-Xbre-1673)/ [...] 6 ll. A bon comte de les polseres faig. Tant del llenyam com de les mans [...] (19-1-1674)/(28-2-1674) Pere Berga, escultor rep 3 ll. 16s. A compliment de les 25 ll. [...] etc.*

⁴⁸ ARM, AH-5034, f. 53 r. *Jo Miquel Barceló, escultor [...] rebut [...] 7 ll. [...] fet per lo altar major de St. Antoni de la Ciutat dues floreres o idries de llenyam. Fet el 15 7bre 1680.*

institució antoniana daurant dos àngels d'una pastera dedicada a Sant Antoni de Pàdua.⁴⁹ I, finalment, també sabem que a Pere Vallespir el contractaren per realitzar una Nostra Senyora de Betlem a l'estil de figura de vestir (1683).⁵⁰ A pesar que aquesta darrera, per ser el mateix any que Gaspar Oms els hi va fer el naixement amb una figura de la mateixa advocació, no sabem si es tractava d'un treball que no es va fer, i després Gaspar la realitzà amb tot el conjunt del naixement, o si fou una feina independent.

A més a més, encara que no fos per al recinte religiós del carrer de sant Miquel. Un altre artífex vinculat a la promoció d'aquest orde va ser Gabriel Torres. Que pel que fa a la seu de la institució només se'l troba entre la documentació per tràmits de quitança de l'herència de Jaume Cladera que sabíem que n'era curador.⁵¹ Però cal recordar que, així com hem vist amb Pere Pou, Torres també participà en la retaulística de l'església de Sant Antoni de Pàdua on hi realitzà un retaule del Sant Crist durant els darrers anys del segle XVII. Un moble que tengué mal de cobrar per banda dels responsables antonians que foren qui el contractaren.⁵²

6. Una figura de Sant Antoni per a la parroquial de Porreres

Una darrera peça vinculada a l'orde antonià i que realitzà Gaspar Oms i Bestard fou una estàtua de sant Antoni destinada a la parròquia de Porreres. L'obra la realitzà per 50 lliures i fou pagada per Andreu Riera. El baciner encarregat d'aquesta advocació de la població porrerenca. Tot i que actuà d'intermediari el prevere Bartomeu Mir, un dels canonges antonians de Ciutat, segons es desprèn del rebut conservat:

*Jo debaix firmant Gaspar Oms, escultor, he rebut d'Andreu Riera, baciner de Sant Antoni de Viana de la Vila de Porreres per mans del Rt. Bart. Mir, pre. Canonge regular de St. Agustí de l'hàbit de St. Ant. [...] 50 ll. amb diferents partides les quals són a compliment per una figura de bulto de St. Ant. de Viana ha feta per dita vila per preu de dites cinquanta lliures. Del qual albarà se n'han fetes dues còpies [...] Fet als 12 maig de 1684. Gaspar Oms, escultor.*⁵³

La figura, tot i que no ho mencionà, podria haver estat feta pel seu retaule. Un moble que perdurà fins a finals del segle XVIII o començament del següent. L'estat del retaule en el segle XVIII devia ser precari perquè el 1742 ja reberen ordres diocesanes per arranjar-lo. Tot i això sembla que degué perdurar fins al 1798 quan ja consta que s'havien de destinar

49 ARM, AH-5034, f. 57, 59r. [...] *Damià de Creuades, escultor, [...] rebut [...] 10 ll. 12s. [6 ll. 2s. per l'or i 4 ll. 10 s. per mans] i són per dos àngels que lo dit Creuades ha renovats i daurats [...] serveixen a la pastera de St. Ant. De Pàdua (29-6-1682).*

50 ARM, AH-5034, f. 61v. *Jo Pere Vallespir, escultor, me oblig a fer una Nostra Senyora de Betlem. Ço és cap i mans amb cabellera i corona de llenyam daurada i encarnada i en acabat tot cobra per el Mt. Rd. S. Salvador Estaci [...] i dita feina va per preu de 8 ll. [...] (12-1-1683).*

51 ARM, Notaris, F-836/5.504, f. 31r-32r.

52 ROSSELLÓ LLITERAS, J.: "Inventario de documentos referentes a los antonianos...", p. 222. Per a l'escultor G. Torres: CARBONELL BUADES, M.: *Art de cisell i de relleu...*, p. 111-113. I també podem aportar que part de l'heretat del pare de l'escultor amb els germans són a: ARM, Notaris, F-837/5.505, f. 20v-27v. Entre aquests figuren alguns germans: uns que ja se sabien (p. e.: Miquel, germanastre) i altres que no es coneixen tant; és el cas d'un que era forner (Pere Antoni) i un altre que era pintor (Rafel Torres). Aquest darrer, un ignot artista d'aquesta família que l'any 1669 es trobava fora de l'illa. A una germana, Antònia, la casaren el 1650 amb el picapedrer Llorenç Mates. Un matrimoni breu perquè sembla que morí jove (c.1657): ARM, Notaris F-818/5486, f. 38r-v; F-825/5493, f. 12. I del pare iniciador de la nissaga, l'escultor Rafel Torres, sabem que el 1644 ja acollia aprenents en el seu taller. És el cas d'un Miquel Canals, fill d'un sastre, que hi ingressà aquell any (ARM, Notaris F-812/ 5480, f. 85r-v).

53 ARM, AH-5034, f. 70r.

partides per fer-lo nou.⁵⁴ En tot cas, deu anys abans, Jeroni Berard encara el pogué veure i descriure:

San Antonio Abad, también de bulto, mediano, es la capilla que continúa este lado, en pequeño cambril con marco de espejillos figurados. Dos santos más, de bulto, entre arquitectura compuesta de cuatro columnas a lo antiguo, con colores azul y muchos relieves. El segundo orden por el mismo estilo es lo mismo, con los santos de bulto San Javier, San Andrés y San Isidro. Y al tercer orden o remate atlántico con ángeles. San Pascual Bailón, en medio, y en los extremos otros dos ángeles sueltos sin que sustituyan al lugar de las columnas.⁵⁵

La descripció, bastant precisa, ens informa d'un retaule d'estil barroc format per tres carrers amb estatuària separada per parelles columnàries a cada banda i un alçat de tres pisos: el primer pis amb la imatge del titular acompanyat per una parella de sants (un a cada carrer), el segon pis seguia l'estructura distributiva inferior amb altres tres sants i, finalment, s'acabava amb un àtic amb una figura de sant Pascual Bailón.

L'obra nova eliminà la meitat de l'estatuària i seguí l'estilisme neoclàssic de l'època: una prede-la llisa, un primer pis d'un sol carrer amb el nínxol del titular amb dobles columnes a cada banda i pilastres de relleu, entre les quals s'hi incorporaren dues figures (sant Jaume i sant Isidre) en els escaires dels estilobats. Tot acabat amb un àtic format per un òcul pictòric central de sant Antoni de Pàdua i rematat per una glòria amb el pictograma de la tau. Vegeu que es repeteix la doble advocació de la institució antoniana i que hem vist en el retaule de Joan Antoni Oms: sant Antoni en el nínxol central i sant Antoni de Pàdua per a l'àtic. I de fet, potser la pintura de l'àtic fos heretada del vell retaule, així com també proposarem per les imatges centrals. Perquè l'àtic dedicat a sant Pasqual Bailón que descrivia Berard podria correspondre a una identificació errònia atès que aquest altre sant es presenta, a vegades, amb hàbit i agenollat davant una custòdia envoltada de querubins. De la mateixa forma que la pintura que s'escollí per aquesta zona de sant Antoni de Pàdua mostra el sant agenollat vestit d'hàbit amb el nin Jesús davant.

Les figures del cos central són les que ara ens interessen (Fig. 2). Les quals creiem que poden correspondre a les que també veié Berard quan visità la vella obra i pogueren incorporar-se a la nova fàbrica. En certa manera pervisqué l'esquema distributiu del primer pis. I com podem observar els acabats d'aquesta estatuària no corresponen a la policromia i els estucats del vuit-cents sinó a les tècniques i usos de l'època moderna de l'estofat en or (policromia sobre daurat i raspat). Les mides recorden a la qualificació de mitjanes que descrivia Berard pel titular del lloc, perquè ni s'aproximen al que podria ser una mida natural ni a una de reduïda per ser usada en processons.⁵⁶ A la dreta es troba sant Isidre que ja recollia la crònica de Berard. A l'esquerra, la figura de sant Jaume podria ser part del grup anònim que sabem que existia en el segon pis del retaule primitiu. En tot cas, pensam que la figura central antoniana podria atribuir-se a la que hem vist que realitzà Gaspar Oms a

54 SACARÈS TABERNER, M.; VENY RIERA, C.: *La retaulística dels segles XVI-XVIII a l'església parroquial de Porreres*, Porreres, 1998, p. 23, 87-89; BARCELÓ CRESPI, M.: *L'església parroquial de Porreres: notes històrico-artístiques*, Palma, 1989, p. 19. El 1798 reberen permís d'Onofre Ximelis, el comanador de l'Hospital de Sant Antoni de Ciutat, perquè poguessin destinar les almoines a la nova obra.

55 BERARD, G.: *Viaje a las...*, p. 210. També transcrit a: SACARÈS, M.; VENY, C.: *La retaulística...*, p. 23.

56 Aquest lloc té, almenys, dues figures més d'aquesta advocació. Si bé no sembla que corresponguin al cost del treball que elaborà Gaspar. Una és la figura destinada a la bacina d'almoines, l'altra és una escultura d'uns cinquanta centímetres.

finals del segle XVII. Un figura, per altra banda, amb el format i disposició típica i de costum per estar dins un nínxol amb els plecs caiguts de la roba per la banda baixa. Cal també apreciar que aquestes tres figures no semblen procedir del mateix autor: les dues laterals foren treballades amb un cisell i tall o traçat gruixat cosa que deixà una superfície i unes faccions escarpres. El titular, en canvi, s'acabà amb un treball arrodonit i llis.

Pel que fa a figures individuals realitzades per Gaspar Oms, a banda d'alguns mobles que ja hem exposat a l'apartat anterior, no se'n coneixen gaires. En tot cas una d'elles se sap gràcies a la narració, feta a mitjan segle XVIII, d'un deixeble seu, Andreu Carbonell. I que va ser la figura de Ramon Llull pel retaule de la Pietat de la parroquial de Santa Eulàlia de Ciutat.⁵⁷ Si la nostra atribució és correcte la figura antoniana contribuiria a ampliar el minso catàleg de peces individuals conegudes d'aquest autor. Entre ambdues figures no sembla que estilísticament es puguin establir filiacions més enllà de les genèriques per qualsevol altre autor. Com a molt, l'ús d'una mateixa morfologia anatòmica per la testa i semblant treball en la realització del barbat servirien com elements diferenciadors respecte d'altres artífexs.

7. Conclusions

A través de la documentació deixada per l'orde de canonges agustinians de sant Antoni hem pogut veure la promoció de diverses obres dedicades al culte antonià. Les quals es realitzaren tant pel temple d'aquesta institució establerta a Ciutat com per altres indrets de l'illa on també disposaven d'aquesta advocació. Una d'elles la realitzà Joan Antoni Oms Tomàs per a la parroquial de Santa Margalida i que fou acabada per l'escultor Jaume Ballester. Un altre artífex que també compartí el mateix client elaborant altres peces. Una vegada traspasat Joan Antoni els dos fills pogueren beneficiar-se de la promoció artística duta a terme per la mateixa institució. D'aquests hem pogut analitzar i treure a llum el sagrari major que feren a quatre mans els dos germans (Joan i Gaspar). El primer realitzant el gruix del moble i el segon dedicant-se a fer els grups escenogràfics o decoratius que el completaren. Una figuració humana que requeria una major precisió i mestria artística. A la vegada per Gaspar Oms hem proposat que la feina que realitzà per a la parroquial de Porreres s'hagi conservada a través de la figura que, actualment, presideix el retaule antonià d'aquest altre espai. Un moble que es va refer al voltant del mil vuit-cents i amb el qual algunes peces anteriors hi pogueren tenir cabuda (la meitat de l'estatuària, entre elles el titular, i, potser, la pintura de l'àtic).

⁵⁷ SACARÈS TABERNER, M.: *Vivat ars lul·liana. Ramón Llull i la seva iconografia* (tesi), UAB, Barcelona, 2014, p. 34-35, 204.

Fig. 1 Retaul de Sant Antoni de Viana. Joan Antoni Oms Tomàs i altres (c.1660-1673). Santa Margalida

Fig. 2 Cos central del retaule de Sant Antoni de Viana. Diverses èpoques i autors. Porreres

